

Світлана Дьяченко

(Херсон)

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ БРИТАНСЬКИХ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЕСЕ

У статті викладені результати лінгвостилістичного аналізу британського просвітницького есе, встановлюються та обґрунтовуються стратегії та принципи їх відтворення у перекладі на російську та українську мови.

Ключові слова: *просвітницьке есе, переклад, Британія, лінгвостилістичний аналіз*

The article presents the results of the linguostylistic analysis of a British Enlightenment essay, it establishes and grounds the strategies and principles used for their translation into Russian and Ukrainian.

Key words: *Enlightment essay, translation, Britain, linguostylistic analysis.*

Глобалізація сучасного інформаційного простору сприяє популяризації публіцистичних текстів, чим привертає увагу дослідників до вивчення проблематики цього типу текстів. В останнє десятиріччя стилістичні особливості есе досліджували Н.А. Анічкіна (2002), Л.Г. Кайда (2008); текст-типологічні особливості – А.Л. Дмитровський (2002), П.В. Алєндеєв (2007), В.В. Гізер (2011); функціональні особливості – Н.В. Славянська (2009).

Аналіз наявних теоретико-практичних розвідок демонструє, що обґрунтування підстав для вибору перекладацьких стратегій та тактик при роботі з цим матеріалом на жаль посідають маргінальне місце у полі уваги науковців. Беручи до уваги той факт, що публіцистичні тексти, і есе зокрема, не відповідають жорстко регламентованам жанровим або текст-типологічним структурам, відтворення їх текст-типологічних і стилістичних особливостей викликає певні труднощі. Тож, здійснюючи розробку можливих підходів, ми вважаємо за потрібне звернутися до витоків цього типу тексту, а саме просвітницької публіцистики, яка набула особливої популярності у XVIII ст. майже у всіх країнах Європи.

Отже *мета* даної статті – виявити перекладацькі стратегії та тактики, які використовуються для перекладу просвітницької публіцистики. Мета зумовила такі *завдання*: 1) з'ясувати особливості формування просвітницької ідеології та встановити роль публіцистики у цьому процесі; 2) провести лінгвостилістичний аналіз вихідних текстів (далі – ВТ) та текстів перекладу (далі – ПТ) з різним ступенем хронологічної віддаленості від ВТ; 3) систематизувати перекладацькі прийоми та стратегії, які використовуються при перекладі просвітницьких есе.

Епоха Просвітництва символізувала значні зміни у суспільній свідомості, орієнтацію на вдосконалення життя у державі шляхом навчання та підйому інтелектуального рівня нації, реформування засад суспільного життя на принципах розумності та природності законів буття. Особливий вплив на формування нової ментальності британців, а також інших націй Європи мали публіцистичні твори – есе, памфлети та епістолярії, які у XVIII ст. активно видавалися у вигляді періодичних видань.

Журналісти Дж. Аддісон і Р. Стіл започаткували жанр газетно-журнального або так званого періодичного есе (“Periodical essay”) [16, с. 1410-1411]. У своїх періодичних виданнях – “The Tatler” (1709-1711), “The Spectator” (1711-1712) та ін., вони публікували невеликі твори-роздуми (дві-три сторінки), написані ними або їх друзями-просвітниками, в яких, як і в будь-якому науковому досліді/ спробі, знайшли своє вираження різноманітні

спостереження за людською природою. Тож терміном “есе” почали називати невеликі за обсягом твори, зміст та композиція яких не мають жорстких регламентацій. Вони мали форму літературної рецензії або повчальної історії, де автор невимушено розмовляє з читачем, поєднуючи забавне із серйозним, намагаючись розважити його, настановити та просвітити [5, с. 5].

У російській перекладній літературі XVIII ст. першими перекладалися саме англійські “періодичні есе”. Передова російська література того часу розвивалася переважно під впливом просвітницьких ідей. Російська література доби Просвітництва характеризувалася прагненням підвищити соціально-політичний, моральний та культурний рівень народу, а також вірою в те, що слово, переконання можуть мати рішучий вплив на людину. І англійські газетно-журнальні есе більш за все відповідали цим цілям. Російські видання використовували матеріали з “*The Spectator*”, схиляли їх “до російського норому” і будували їх за англійським зразком. Перш за все російського читача цікавили твори “менторського”, наставницького характеру [8 ; 3, с. 61].

Матеріалом для перекладознавчого аналізу слугували тексти з “*The Spectator*” та їх ПТ, виконані та опубліковані як у XVIII ст., так і XX ст. Для досягнення мети дослідження, а саме з’ясування перекладацьких стратегій та тактик, які застосовували перекладачі у XVIII ст., у порівнянні з тими, що використовувалися у XX ст., необхідно визначити жанрові, лінгвостилістичні та функціональні особливості ВТ.

Лексико-стилістичні особливості ВТ та ПТ розглядаються нами на сильних позиціях текстів, якими, за В.А. Кухаренко та І. В. Арнольд, вважаються початок та кінець тексту [7, с. 120-132; 2, с. 23-31], іншими словами – ініціальну та фінальну позицію, де відповідно, медіальна позиція вважається слабкою.

Аналіз художнього/ нехудожнього тексту як цілісного твору, який існує у діалектичній єдності плану значення та плану вираження, включає дослідження як змісту тексту, так і його формальної організації. Мета лінгвостилістичного аналізу полягає у виявленні системи мовних засобів, за допомогою яких передається ідейно-тематичний та естетичний зміст тексту, виявлення залежності відбору мовних засобів від прогнозованого автором ефекту мовленнєвого впливу [6, с. 5-6]. Аналіз передбачає такі етапи: 1) установити домінуючу функцію ВТ; 2) охарактеризувати мовні засоби різних рівнів, відбір яких продиктований стилістичною приналежністю тексту.

Використання лексико-семантичного, структурно-синтаксичного та контекстуального аналізу дозволило встановити такі особливості ВТ просвітницьких есе.

Аналіз морфологічних особливостей ВТ виявив експліцитний характер вираження авторської модальності. Середньочастотне використання займенника “*I*” вказує на висловлення автором власних думок і переконань, а інклюзивний займенник “*we*” допомагає створити у читача враження причетності до цих роздумів, співучасті у дискусії. У такий спосіб реалізується психологічний прийом переконання особистості у правильності твердження – залучення читача за допомогою мовних засобів до кола тих, хто розділяє цю думку, мінімізує вірогідність його опору позиції автора.

Використання теперішньої часової форми дієслова відповідає умовам реальної дискусії. У читача створюється враження, що обговорення відбувається наживо, і він у будь-яку мить може зупинити співрозмовника та висловити своє ставлення до об’єкту, що обговорюється.

Враховуючи екстралінгвальні історичні та соціальні передумови поширення есе як форми висловлення, можна стверджувати, що дидактична, або повчальна функція переважала в есеїстиці всіх представників доби Просвітництва. Настанова на розповідний стиль есе, на ілюзію безпосереднього спілкування з читачем, коли автор розділяє з аудиторією свої думки та почуття, обмінюється інформацією щодо актуальних питань в умовах неформального спілкування, зумовила використання у ВТ нейтральної лексики на тлі певної композиційної структури, що у сукупності дозволяє говорити про змістовну ємність есе як типу тексту.

Звідси особливо неочікуваним видається актуалізація алюзій на давньогрецьких філософів та біблійні сюжети на тлі магістральної нейтральної лексики. Однак і вони відіграють важливу роль для реалізації домінантної повчальної функції.

Синтаксис текстів просвітницьких есе характеризується повсякчасним уживанням довгих складносурядних та складнопідрядних речень, що є характеристикою логіко-аргументативного стилю есе. Думки перетікають із одної в іншу, формують загальну “канву” роздумів автора та розгортають перед читачем картину суспільних нравів.

Таким чином, лінгвостилістичний аналіз ВТ просвітницьких есе дозволив з’ясувати важливу їх жанроформувальну /текст-типологічну ознаку – настанову на логіко-аргументативний стиль мовлення, реалізація якого досягається шляхом використання відповідних стилістичних, морфологічних, лексико-семантичних, синтаксичних засобів. Усі ці ознаки разом сприяють досягненню основної мети – схилити читача на бік автора, переконати його у правильності висловленої точки зору.

Однак при аналізі перекладів доречно згадати про завдання, які вирішував перекладач у різні епохи, іншими словами – про хроноспецифіку перекладу. Наприклад, у XVII ст., у добу раннього Просвітництва, до ПТ висувалися такі вимоги: а) соціально-суспільна “корисність” змісту; б) доступність форми та змісту для читача (повна/часткова доместикація мови та стилю); в) за перекладачем визнавали право “покрощувати” та переробляти невдалі, на думку перекладача, місця ВТ, що призводило до частого залучення вільного перекладу та перекладу за мотивами. Сучасне перекладознавство, у свою чергу, вимагає від перекладача особливого вміння, яке б дозволяло адекватно передати не тільки зміст, закладений у ВТ, але і його етно-, хроно- та ідіостилістичну специфіку у ПТ.

Наше дослідження ПТ, виконаних та опублікованих у XVIII ст. та у XX ст., виявило значні розбіжності у характері відтворення вищезгаданих ознак есе. Аналіз перекладів есе з журналів “*The Spectator*”, наявних у російській періодиці XVIII ст., засвідчив, що авторська модальність у ВТ виражена експліцитно, текст відрізняється середньочастотним використанням займенника “*I*”, що вказує на висловлення автором власних переконань, а також “*We*”, за допомогою якого автор залучає читача до дискусії та ненав’язливо робить співучасником своєї позиції. У ПТ відкритість позиції автора завуальовується неозначено-особовою формою відтворення точки зору автора ВТ. Перекладач не зберігає авторську модальність та не передає контакто-встановлюючу функцію ВТ, наприклад: “*and I do not find any one so hardy at present, as to deny that there are very great Advantages in the Enjoyment of a plentiful Fortune*” [14]. У ПТ читаємо: “*и ът нынѣ ни одного , которой бы не признался, что наслажденіе великого богатства не соединено съ весьма великими выгодами*” [11].

Стилістичний реєстр у ВТ та ПТ значно відрізняється. У ВТ ми спостерігаємо нейтральний реєстр, наприклад, “*LUCIAN rallies the Philosophers in his Time, who could not agree whether they should admit Riches into the number of real Goods; the Professors of the Severer Sects, threw them quite-out, while others as resolutely inserted them*” [14]. У ПТ спостерігається заміна нейтральної лексики ВТ церковно-слов’янськими книжними лексичними одиницями: “*Лукіанъ смѣется философамъ своего вѣка , кои не могли между собою согласиться , истинное ли благополучіе богатство : строгія секты опровергали совѣмъ сіе мнѣніе, напротивъ того другія утверждали оноє съ равною же жестокостію*” [11]. Стилістичний зсув зумовлений тим, що на початку XVIII ст. у російській писемній мові та книгодрукуванні панувала старокнижна мовна культура, а у другій половині XVIII ст. – на початку XIX ст. відбувалися пошуки нової форми для російської мови і особливо – літературної. Загальноросійська національна мова на той час не мала твердих норм – ані граматичних (особливо синтаксичних), ані словникових, тим більше що жанри “високого стилю” застарівали або помітно еволюціонували у бік зближення з живою розмовною мовою [4, с. 35-38]. Однак знижений розмовний стиль не

відповідав смаку європеїзованої дворянської інтелігенції – основної читацької аудиторії, мова якої значно відрізнялася від мови селян, чиновників та міщан і була більш книжковою, ушляхетненою, витонченою. Тож для реалізації настановчої функції, яку виконувала переважна більшість російської періодики XVIII ст., а тим більше перекладні твори, необхідно було зберегти складні синтаксичні засоби та “високий стиль”, бо, як висловився Ф. Мамонов у передмові до перекладу “Кохання Психеї та Купідона” Лафонтена (1769): “Шляхетний стиль завжди приверне мене до читання, а низькими словами сповнену мову я залишу без уваги, я к лишаю та не слухаю людей, які говорять степовою мовою та вимовою” [4, с. 47] (переклад наш – С.Д.).

Тож перекладач есе XVIII ст., беручи до уваги етноспецифіку читацької аудиторії, обрав форму, яка найбільше сприяла реалізації дидактичної функції, бо настанова на вільну розмову із співвітчизником, “нейтральний стиль”, притаманний ВТ, не справили б належного впливу на цільову аудиторію.

Звідси, специфічним для лексики ПТ є переважання архаїзмів та книжкових лексем. Синтаксис ВТ і ПТ складний, однак, складносурядні та складнопідрядні речення у ВТ покликані передати логіко-аргументативний порядок плину думок автора, а у ПТ – приналежність до церковнослов'янської граматичної традиції, що підсилюється використанням архаїчних складнопідрядних сполучників.

Починаючи з доби класицизму, за перекладачами визнавали право “покрощувати” та переробляти текст ВТ для того, щоб реалізувати його повчальну функцію або “виправити невдалі місця” [10, с.110-111], як це найяскравіше продемонстровано у такому прикладі: “*Indeed the best and wisest of Men, tho' they may possibly despise a good Part of those things which the World calls Pleasures, can, I think, hardly be insensible of that Weight and Dignity which a moderate share of Wealth adds to their Characters, Counsels and Actions*” [14]. У ПТ: “*Хотя хранящие добродѣтель презираютъ веселіями, коихъ ищутъ не свѣтъ; однако не могутъ и они быть нечувствительны къ великому богатству*” [11]. Як бачимо, зміст речення у ПТ значно відрізняється від ВТ, що ми спробували довести у такому варіанті перекладу: укр. “*І справді, найкращі та наймудріші з людей, які, можливо, й висловлюють зневагу до переважної більшості речей, що зветься у світі насолодою, проте, я думаю, навряд чи змогли б встояти перед силою та гідністю, яких би надало їх характеру, порадам та діям навіть незначне багатство*” (переклад наш – С.Д.).

Аналіз перекладів есе, виконаних у ХХ ст., виявив зовсім інші перекладацькі тенденції. Часто спостерігається різка, невмотивована зміна стилістичного регістру ВТ – неадекватна заміна нейтральної лексики архаїзмами або книжковою лексикою, наприклад: “*To gratify this curiosity, which is so natural to a reader...*” [13]. У ПТ (1): “*Дабы удовлетворить столь законное любопытство...*” [1]. У ПТ (2): “*Чтобы удовлетворить такому любопытству, столь естественному в читателе...*” [12]. На нашу думку, це свідчить про нерозуміння перекладачем домінуючої функції цього типу тексту, на реалізацію якої спрямований весь стилістичний потенціал тексту.

Часто перекладачі вдаються до буквального перекладу, що свідчить про відсутність у них фонових знань з проблематики есе, екстралінгвальних знань щодо специфіки доби Просвітництва та творчості автора або неналежної уваги до цих аспектів, що, зокрема, ілюструє такий приклад: “*... we have appointed a committee to sit every night for the inspection of all such papers as may contribute to the advancement of the public weal*” [13]. У ПТ1: “*...особый комитет заседает всякий вечер, дабы отбирать письма, споспешествующие общему благу*” [1]. У ПТ2: “*...мы избрали комитет, чтобы он заседал каждый вечер и рассматривал все такие бумаги, которые могут содействовать развитию общественного блага*” [12]. Лексема “*committee*” перекладена в ПТ1 та в ПТ2 буквально – “*комитет*”, проте згідно з етимологічним словником англійської мови вона означає “*a select number of persons appointed to do any business*” – “*спеціально відібрана група людей, якій доручено виконання певної справи (завдання)*” (переклад наш – С.Д.) [15, с. 90]. Адекватним перекладом цієї лексеми, на наш погляд, може бути “*група*”

інтелектуалів”. Бо відомо, що до складу цієї групи входили представники інтелектуальних кіл (“literati”), які часто збиралися у клубах для обговорення опублікованих есе та інших видів публіцистики [9, с. 14-15]. Крім того, у ВТ “*paper*” позначає періодичні видання, що активно виходили у Британії XVIII ст. і містили згадані раніше газетно-журнальні, або “періодичні” есе та листи повчального і розважального характеру. Варіанти перекладу “*письма*” та “*бумаги*” вказують на те, що перекладачам не відома специфіка цих видань, або вони не надали належної уваги значенню цієї лексеми. Тож адекватним видається такий переклад: рос. “*Мы собрали группу интеллектуалов, которая будет заседать каждый вечер с целью проверки таких периодических изданий и установления их полезности для общественного блага*” ; укр. “*ми зібрали групу інтелектуалів, яка буде засідати кожного вечора задля перевірки таких періодичних видань та встановлення їх корисності для суспільного добра*” (переклад наш – С.Д.)

Перекладачі також вдаються до синтаксичних трансформацій, які покликані спростити текст, зробити його більш зрозумілим для читача. Однак почасти це призводить до зміщення акцентів у ПТ, порушення тема-рематичних відносин та втрати ПТ характеру роздумів і бесіди. Проілюструємо це на такому прикладі: “...*she dreamt that she was brought-to-bed of a Judge: whether this might proceed from a law-suit which was then depending in the family, or my father's being a justice of the peace, I cannot determine; for I am not so vain as to think it presaged any dignity that I should arrive at in my future life, ...*” [13]. У ПТ1: “...*сон, согласно которому она произвела на свет судью. Не берусь сказать, происходило ли это оттого, что семья наша вела тогда тяжбу, или же оттого, что отец мой был мировым судьёю; да я и не столь тщеславен, чтобы счесть это предзнаменованием почестей, предназначенных мне в земной жизни, ...*” [1]. Із прикладу бачимо, що перекладач розбив велике складнопідрядне речення на два менших. З одного боку це сприяє полегшенню сприйняття змісту речення, однак, зміщує акценти. У ПТ1 рему “*I cannot determine*” перетворили на тему, відвернувши тим самим увагу читача від цієї фрази і зосередивши її на інформації про посаду батька автора “*что отец мой был мировым судьёю*”. Через це втрачено атмосферу роздуму та порушено логіко-аргументативний зв'язок із подальшою частиною “*for I am not so vain*”, де “*for*” вводить підрядне речення причини, а використане перекладачем “*да*” за нормами стилістики слугує для емоційного підсилення думки, а не прив'язки її до попереднього твердження.

У ПТ2 перекладач також розбив вихідне складнопідрядне речення на два менших і зберіг тема-рематичні відношення у синтагмі: “...*ей приснилось, будто она разрешилась судью. Произошло ли это оттого, что наша семья в то время вела процесс, или оттого что мой отец был мировым судьёю, не могу решить; ибо я не настолько тщеславен, чтобы считать это предсказанием о каком-то высоком положении, которого я должен бы достигнуть в будущей моей жизни, ...*” [12]. Фраза “*не могу решить*” зайняла місце реми, однак, ступінь її акцентування зменшився через те, що перекладач роз'єднав складнопідрядне речення оригіналу. Крім того, на наш погляд, для фрази “*I cannot determine*” все ж таки більш стилістично виваженим контекстуальним перекладом було б рос. “*не берусь утверждать*” ; укр. “*не беруся стверджувати*”.

Посилаючись на результати аналізу перекладів есе, ми можемо попередньо говорити про ті принципи перекладу есеїстики, наслідування яким приводить до адекватного перекладу тексту просвітницького есе: 1) облігаторне відтворення домінантної функції ВТ; 2) доперекладацький аналіз фонові інформації, необхідної для адекватної передачі змісту есе; 3) збереження інваріантної стилістичної приналежності тексту есе на всіх рівнях у перекладі.

Тож дослідження продемонструвало, що переклади, виконані у XVIII та ХХ ст., значно різняться за характером відтворення лінгвостилістичних особливостей ВТ. У першому випадку це зумовлено етноспецифікою читацької аудиторії ПТ, у другому – відсутністю у перекладача відповідних спеціальних знань із хроно-, етно- та ідіостилістичної специфіки такого типу текстів у перекладі.

Перспективним убачається аналіз оригіналів та перекладів просвітницьких есе на лінгвістичному, структурно-композиційному, тематичному рівнях для обґрунтування таких перекладацьких стратегій і тактик, що слугують для адекватного перекладу з урахуванням етно- та хроноспецифіки цільової аудиторії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англия в памфлете. Английская публицистическая проза начала XVIII века. Аддисон Р. Стил, Д.Арбетнот, Д.Дефо, А.Поуп, Д. Свифт. – М. : Прогресс, 1987. – Режим доступа : <http://psujourn.narod.ru/lib/spectator.htm>
2. Арнольд И.В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста // ИЯШ. – 1978. – № 4. – С. 23-31.
3. Булмистре Я. Э. К вопросу о художественном влиянии культуры Великобритании на Петербург эпохи Просвещения / Яна Эгилсовна Булмистре // Культура и цивилизация. – 2011. – №1. – С. 52-66.
4. Виноградов В.В. История русского национального языка. Избранные труды / В.В. Виноградов. – Ленинград : наука, 1978. – 319 с.
5. Ингер А.Г. Голдсмит-эссеист и английская журналистика XVIII века / А.Г. Ингер // Оливер Голдсмит. Гражданин мира. – М.: Наука, 1974. – Режим доступа : http://lib.ru/INPROZ/GOLDSMIT/goldsmith.txt_with-big-pictures.html
6. Купина Н.А. Лингвистический анализ художественного текста : [уч. пособие] / Н.А. Купина. – М. : Просвещение, 1980. – 71 с. (16)
7. Кухаренко В. А. Интерпретация текста: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 “Иностр. яз.”.– 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1988.– 192 с.
8. Левин Ю. Английская литература в России XVIII века / Ю. ЛЕВИН // История российско-британских культурных связей. Авторские материалы и цитаты. – 1994. – <http://www.russianculture.ru/brit/histbr3.htm>
9. Микешин М.И. Социальная философия шотландского Просвещения / Михаил Игоревич Микешин. – СПб. : Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2005. – 165 с.
10. Нелюбин Л.Л. Наука о переводе (история и теория с древнейших времен до наших дней) : учебное пособие / Л.Л. Нелюбин, Г.Т. Хухуни. – М. : Флинта : МПСИ, 2006. – 416 с.
11. О средствах набогатиться, и о искусствѣ, которому научаемся нуждою // Праздное время въ пользу употребленное 1759-[1760] год (съ генваря по июль мѣсяць/ [пер с фр.] ; [ред. П.И.Пастухов (ч. 3-4)]. - Ч. 3. – СПб. : при Сухопутномъ Шляхетномъ Кадетскомъ Корпусѣ. – 420 с. – С. 37- 44. – Режим доступа: http://www.library.spbu.ru/dcol/jsp/RcWebImageViewer.jsp?doc_id=pi%2Flibspbg%2F00000003%2F00000084&page_name=00010001&view_width=20&rotation=0&collection_filter=true&query1=&query1_field=0&search_doc=
12. Прутцков Г. В. Введение в мировую журналистику. Антология в двух томах / Г.В. Прутцков. – М. : Омега-Л, 2003. – Т. 2. – Режим доступа : http://evartist.narod.ru/text4/51.htm#%D0%B7_03
13. Addison J. No.1 Thursday, March 1, 1711 / Joseph Addison // The Spectator. – L., 1979. – Vol. I. – P. 1-2.
14. Budgell E. No. 283. Thursday, January 24, 1712 / Eustace Budgell // The Spectator. – 10th ed. – L., 1729. – Vol. IV. – P. 124-128
15. Dictionary. English Language. Abridged from the American Dictionary. For the Use of Primary Schools and the Counting House / Noah Webster, L.L.D. – N.Y., 1831. – 532 p.
16. Encyclopedia of The ESSAY/ ed. by TRACY Chevalier. – Taylor & Francis e-Library, 2006. – 2191 p.